

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

В. Й. Борисенко

ВИДАТНИЙ МИСЛИТЕЛЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Михайло Петрович Драгоманова належить до плеяди найвидатніших мислителів свого часу. Він – талановитий вчений (історик, філософ, соціолог, фольклорист, блискучий літературознавець і публіцист). Одночасно він – видатний громадський діяч, властитель дум радикальних сил, який визначав напрямок суспільного руху цілих поколінь борців за незалежність України. За своєю суспільною значимістю Драгоманов стоїть поряд з генієм українського народу Тарасом Шевченком. Драгоманову належить історична заслуга у виведенні української суспільної думки на європейський рівень та збагачення її кращими досягненнями світової наукової думки.

Михайло Драгоманов походив з старовинної старшинської родини. Народився у вересні 1841 р. в Гадячі Полтавської губернії у сім'ї дрібнопомісних дворян, що зберегла давні традиції волелюбства. Його батько Петро Якович часто виступав оборонцем селян, а дядько Яків належав до середовища декабристів. Саме в сім'ї були закладені основи ідейного світогляду майбутнього мислителя.

Вони поступово розвивались під впливом передових вчителів Гадяцького повітового училища і Полтавської гімназії, де він здобував початкову і середню освіту. Особливо значний вплив на талановитого юнака справив вчитель історії Полтавської гімназії Олександр Стронін своїми демократично-просвітницькими і проукраїнськими ідеями. За несумісності з гімназичними правилами погляди, Драгоманов був виключений з останнього класу гімназії без права вступу до інших навчальних закладів. Але після заступництва попечителя Київського учбового округу Миколи Пирогова це рішення було замінено формулюванням "за власним бажанням".

Наступним етапом формування світогляду Драгоманова стало навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1859 – 1863). Тут його погляди шліфуються, поглиблюються й наповнюються практичними діями. Разом з іншими студентами він став засновником недільних шкіл для дорослих у Києві, які були першими навчальними закладами подібного типу в усій Російській імперії. Причому просвіту народу через недільні школи Драгоманов розглядав як один з методів не тільки підвищення його культурно-освітнього рівня, а й послаблення залежності від чиновництва і поміщиків.

Молодий Драгоманов разом з кількома товаришами виступив проти звільнення з посади попечителя Київського учбового округу Пирогова. Ця акція київських студентів привернула увагу чи не всієї прогресивної громадськості Російської імперії й викликала захоплення їх мужністю. Саме про них, у тому числі й Драгоманова, Герцен писав, що "раби Києва, що не мовчать, захистили Росію". Правда, вони захищали не Росію, а демократичні й прогресивні підходи до вирішення важливих суспільних задач. Цей виступ, згадував пізніше Драгоманов, підштовхнув його "політичні інстинкти" і увів у коло ліберальної професури.

Національно-патріотичний характер мав виступ Драгоманова над труною Шевченка, яку через Київ везли до Канева. Це дало йому можливість ближче познайомитись з групою українських патріотів та посилити національно-освітню діяльність. Своїми статтями на цю тематику він починає співробітничати з ліберальними "Санкт-Петербурзькими ведомостями" й таким чином виносить українську проблему на загальноімперську арену.

Через рік після закінчення університету Драгоманов захищає дисертацію "Император Тиберий", що дало йому змогу повернутися до нього вже як приват-доцент, а потім і доцент. Свою наукову діяльність він пов'язує з історією стародавнього світу і захищає магістерську дисертацію "Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит".

Одночасно з науково-педагогічною роботою Драгоманов бере активну участь в діяльності Київської громади. Його авторитет серед громадян зростає. Драгоманов разом з Володимиром Антоновичем стає одним з лідерів громадського руху, намагається надати йому чіткішого політичного звучання. Він знайомиться з діяльністю нелегальних народницьких гуртків,

їхніми стратегічними цілями і методами досягнення поставленої мети. Цим самим Драгоманов потрапляє в поле зору київської жандармерії.

Важливе значення у формуванні політичного світогляду Драгоманова мало його трирічне наукове відрядження. Праця в архівах і бібліотеках Німеччини, Австро-Угорщини, Швейцарії та Італії значно розширили його кругозір. На власні очі він побачив незатухаючі національно-визвольні рухи від Апенін до Балтики, прагнення слов'янських народів Балкан визволитись з-під іга Османської імперії. Це віщувало наближення воєнних конфліктів, неминучість яких прогресивна громадськість Європи прагнула уникнути через вирішення національних проблем мирним шляхом. Національні питання в Європі ставали найзлободеннішою проблемою тогочасної Європи. Подібні проблеми переживав й український народ під гнітом царської Росії.

В Цюріху Драгоманов опинився в гущі політичного життя революціонерів, емігрантів з Російської імперії. Він познайомився з особливостями і планами народницького руху, зробив висновок, що в Російській імперії має бути на першому місці боротьба за політичні вільності, а не соціальна революція.

Повернувшись до Києва, Драгоманов ще з більшою енергією поринає в громадське життя. Активно займається виданням українознавчих праць, друкує відповідні статті в пресі, редагує друкований орган громадівців "Киевский телеграф". Реакція переходить у наступ проти громадівського руху. Драгоманова звільняють з університету, йому загрожує арешт і в 1876 р. він назавжди залишає Україну.

У Женеві починається новий етап діяльності Драгоманова. За дорученням і на кошти громадівців він організував видання українською мовою пропагандистської та науково-популярної літератури, призначеної для України. Крім того, Драгоманов разом з Сергієм Подолинським і Михайлом Павликом створив безцензурний журнал "Громада", де друкувались статті на суспільно-політичну та національну тематику. Звідси видання таємно переправлялись в Україну для нелегального поширення.

Після здобуття держаної незалежності Болгарія почала активно формувати нові органи влади і створювати систему освіти народу. При цьому її представники звертались за порадами до європейського наукового і політичного авторитету – Драгоманова.

Вірний своїм демократичним і соціалістичним переконанням, Драгоманов вітає незалежну Болгарію, радить забезпечувати самоуправління і свободу провінцій, піклуватись про економічне становище людей, не переносити своїх надій на далекого російського царя "благодійника".

У 1889 р. Драгоманов прийняв пропозицію перейти на кафедру загальної історії Вищого училища, майбутнього Софійського університету. Тут Драгоманов і пропрацював до своєї смерті в 1895 р. Російський уряд висловив незадоволення тим, що "братня" Болгарія дала притулок російському політичному вигнанцю і вимагав вигнати його з країни. Тільки надзвичайний авторитет Драгоманова, сильне обурення прогресивної громадськості дозволили болгарському уряду відхилити вимоги російських властей.

Дякуючи за запрошення, Драгоманов писав болгарському міністерству освіти, що, служачи справі науки і освіти в незалежній Болгарії, він у той же час буде слугувати і справі свободи всіх слов'ян, у тому числі й своїм співвітчизникам. Перебуваючи далеко від Батьківщини, Драгоманов продовжував справу всього свого життя.

Спочатку вчений читав лекції в університеті російською мовою, але згодом перейшов на болгарську. Цим самим він ще більше підняв свій авторитет і завоював щире любов болгар, які в поступку вченого побачили глибоку шану до своєї культури і мови.

Перебуваючи у Софії, Драгоманов активно впливає на громадське життя Галичини. Він матеріально підтримує видавничі починання Франка і Павлика, зокрема, заснування журналу "Народ". Численні статті в ньому Драгоманова були програмними для діяльності радикальних сил Галичини і забезпечували високий рівень та авторитет цього видання. Журнал став найпопулярнішим виданням і в Австро-Угорщині, і в Російській імперії. Друковані у ньому наукові розвідки, листи, публіцистичні статті вченого завжди екстраполювались на шляхи вирішення національних проблем. За життя і після смерті Драгоманова його публікації були заборонені царським урядом, за їх читання і поширення були передбачені суворі покарання.

В центрі діяльності Драгоманова завжди стояли національні проблеми слов'ян. Він закликав національно свідомих українців до постійної, активної боротьби за права українського народу. При

цьому застерігав, що коли "і в теперішню глупу ніч українство не буде нічим себе заявляти ясно і голосно, то ніхто не піде за ним, коли настане ранок". Український рух, доводив вчений, треба поставити на європейський ґрунт, де наприкінці століття настане пора великих революційно-визвольних перемін.

В цьому плані Драгоманова не влаштовувала суспільна пасивність громадивців у центральній і народівців у західній Україні. Звертаючись до них, політичний лідер України закликав створювати товариства, читальні, об'єднуватись, виробляти політичні вимоги і постійно ставити їх перед урядами Австро-Угорщини і царської Росії. Відсутність чіткої національної програми і дієвості приведе до того, що молодь відійде від українського визвольного руху, наголошував вчений. Навіть тоді, коли країни стануть вільними і соціалістичними, український народ буде позбавлений національних прав як за царизму та цісаризму.

Політичним ідеалом Драгоманова була федеративна держава. Вчений виділив дві складові частини федералізму – громадівський соціалізм і федерація автономних земств і країв. У їх практичній реалізації він вбачав торжество ідеалів гуманізму, свободи і рівності всіх народів, вільного розвитку освіти і культури, миру і дружби між людьми різних національностей. Можливість національного визволення українського народу Драгоманов вбачав тільки у спілці з усім слов'янством.

Основу федерації, за Драгомановим, мали становити громади вільних людей. У них не буде ні панів, ні жандармів і всі люди будуть рівні між собою. Такі первісні громади мали об'єднуватись у великі спілки федерації. Ідеалом майбутньої федерації Драгоманов вважав Швейцарію. Децентралізовані та політично вільні громади, наголошував учений, зроблять неможливою заміну поваленого деспотизму монархічного типу деспотизмом буржуазного парламентаризму.

Драгоманов був послідовним противником централізму, ототожнював його із деспотизмом і бюрократизмом. У цьому плані в нього були значні розходження з народниками за їх ігнорування гасел національної рівноправності й автономії національних держав. Вчений передбачав, що заміна революціонерами однієї влади іншою із збереженням централізованої державної машини може привести до встановлення консервативно-бюрократичної

диктатури. Його передбачення повністю справдились після захоплення влади більшовиками в 1917 р. і встановлення ними диктатури своєї партії.

Драгоманов поділяв погляди Оуена, Сен-Сімона, Фур'є і Прудона про соціалізм і одночасно відкидав теорію Маркса про науковий соціалізм і класову боротьбу. На його думку, соціалізм в Україні мав глибоке коріння. Ще Запорозька Січ, доводив вчений, була ембріоном соціалістичних федерацій, а вся Україна у XVII ст. наближалась до соціалістичних ідеалів.

В. Й. Борисенко

М. П. ДРАГОМАНОВ ПРО «МОНАРХІЧНИЙ ІДЕАЛ» В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ XIX СТ.

Національний рух в Україні XIX ст., або як його кваліфікують сучасні дослідники „народолюбство”, зароджувався і розвивався в складних, досить несприятливих умовах. Його коріння сягало часів Гетьманщини, коли частина української еліти виступила проти наступу з одного боку Московської держави, а з другого – Речі Посполитої на державні права молодій Українській козацької республіки та соціально-економічні й духовні завоювання народу.

Сильний поштовх активізації українського народолюбства дали революційні події в Європі, формування націй, особливо південнослов'янських у першій половині XIX ст. Одночасно з цими процесами розгорнулося наукове осмислення національних проблем, визначення їх закономірностей, особливостей прояву в окремих країнах, перспектив їх наступного розвитку. З'являються й набувають значного поширення праці ідеологів слов'янської єдності В.Ганки, Я.Коллара, В.Караджича та інших європейських ідеологів слов'янської єдності. В українське суспільство проникають політичні та соціальні теорії Вольтера, Монтеск'є, Руссо, Оуена, Сімона, Фур'є. Визначаючи початки українського народолюбства, М.Драгоманов наголошував на тому, що в Україні воно з'явилося тоді, коли до неї дійшла європейська наука, на базі якої почали розглядатися й українські національні потреби [1]. Але особливістю збагачення української національно-політичної думки